

STAROČESKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ ZPRACOVÁNÍ *LISTU O ŘÁDNÉ SPRÁVĚ HOSPODÁŘSTVÍ*¹

BARBORA ŘEZNÍČKOVÁ

Abstrakt: Textologický a translátologický příspěvek zkoumá dvě vernakulární zpracování *Listu o řádném hospodářství* Pseudo-Bernarda z Clairvaux, staročeské, reprezentované rkp. Brno, MZK, sign. MK 69 z r. 1447, a raně novověké, reprezentované tiskem Strahov, sign. ET XIII 36 z 2. pol. 17. století, vzhledem k modelové latinské předloze. Na základě výzkumu překladatelských postupů amplifikace, abreviace a kompozičních změn byla shledána jejich vzájemná příbuznost, která byla zjištěna i s předlohami některých dochovaných německých překladů.

Klíčová slova: textové vztahy, adaptační překlad, věrný překlad, staročestina, Pseudo-Bernard z Clairvaux, hospodářská příručka

Mezi oblíbené a bohatě textově doložené středověké zábavně-naučné památky patří i krátká *Epistola de gubernatione rei familiaris* Pseudo-Bernarda z Clairvaux, která vznikla pravděpodobně na počátku 13. století.² Památka se u nás stala předmětem badatelského zájmu teprve nedávno; poprvé vycházejí péčí autorky článku edice dochovaných verzí této památky, a to v portálu pro starou češtinu zvaném *Vokabulář Webový. List o řádné správě hospodářství*, jak jsme české zpracování se zřetelem k obsahu památky pojmenovali, se dochoval ve dvou zpracováních, staročeském a raně novověkém, a článek představuje dosavadní stav bádání o textových vztazích a překladatelských postupech.

List o řádné správě hospodářství je stručný soubor rad vztahujících se ke spravování domácnosti. Rady jsou shromážděny podle dvou desítek témat a týkají se především oblasti správy majetku a mezilidských vztahů, dále stravy a životosprávy, spíše okrajově pak chovu zvířat a práva, přitom rady se zakládají na životní zkušenosti shrnuté často do gnómických vět, ale i na biblické argumentaci. Památka je psána ve formě fiktivního listu, což implikuje uvedení adresáta a autora, sdělení tématu listu a také kontaktní dialogické prvky v podobě řečnických otázek a užití slovesných tvarů v 1. a 2. osobě.

Příspěvek o rysech staročeského a raně novověkého zpracování se zakládá na starších, ale metodologicky uzavřených teoretických základech překladatele Jiřího Levého, popsaných především v České *teorii překladu*³ a dále také jeho terminologii popsané v *Umění překlada*⁴. Používáme nikoli pojem překlad, nýbrž širší pojem zpracování, protože v tuto chvíli nelze vyloučit možnost většího počtu uplatněných tvůrčích postupů, zvláště v raně novodobé verzi, vzhledem k verzi staročeské. Dále užíváme pojem kapitola pro soubor několika rad zaměřených k jednomu tématu, i když v modelové předloze ještě nejsou tematické okruhy uváděny názvy.

1 Článek vznikl s přispěním *Výzkumné infrastruktury pro diachronní bohemistiku LM2015081 (akronym RIDICS)*.

2 FRANCO, R. M. Traducción, copia y variación en dos ejemplares castellanos de la epistola de cura rei familiaris del pseudo Bernardo. In *Revista de Filología Española* 91, 2, 2011. s. 285–308.

3 LEVÝ, J. *České teorie překladu*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957.

4 LEVÝ, J. *Umění překlada*. Překlad Karel Hausenblas. Praha: Ivo Železný, 1998.

Podle Levého zkoumáme rozšíření, tedy amplifikace textu, dále zkrácení, tedy abreviace textu, přičemž tyto změny chápeme jako v rovině myšlenkové, tak syntaktické v případě významových vztahů mezi větami, a také změny v uspořádání, na úrovni kompozice kapitol i rad.⁵ Pozornost nevěnujeme kategorii variací,⁶ protože texty se z velké části nevzdalují od původního smyslu díla, a navíc jsou zčásti popsány v kategoriích amplifikace a abreviace. Stranou kvůli šířce tématu záměrně ponecháváme výzkum volby gramatických ekvivalentů, oblast lexikální a změny vyhodnocené jako překladatelské a opisovačské nedostatky. Následující výčet změn je doplněn poznámkami usilujícími o zdůvodnění těchto změn. Změny jsou sledovány také s ohledem na zastoupení naučné a zábavné složky v památce.

Protože dosud neexistuje kritické zpracování latinských rukopisů u nás a zároveň není možné srovnávat s přímými překladovými předlohami, byla pro účel srovnání vybrána dostupná modelová předloha, již je lokálně relativně blízký vídeňský rukopis⁷ ze 14. století v edici německého badatele Cossara, kterou zveřejnil ve své disertační práci o německé tradici této památky.⁸ Dále pracujeme s rukopisem dostupným v edici *PL*⁹ a vycházíme z předpokladu, že obě edice prezentují rukopisy zachycující starší verzi památky. Podstatným zjištěním při vzájemném srovnání staročeského a raně novověkého zpracování byla skutečnost, že řada kompozičních, abreviačních i amplifikačních textových změn je společná a mají tedy základ pozdně středověký. Tyto změny jsou vyčleněny zvlášť pro možnost snadnějšího určování textových vztahů.

STAROČESKÉ ZPRACOVÁNÍ PAMÁTKY – POPIS RUKOPISNÝCH VZTAHŮ

Staročeské zpracování památky v současné době reprezentují tři rukopisy z 15. století.¹⁰ Jejich vzájemné srovnání ukázalo, že mezi rukopisy nejsou žádné kompoziční změny a jen minimum změn v nižších jazykových rovinách, morfologii a lexiku (a hláskosloví), z čehož lze vyvodit závěr, že se ve všech případech jedná o opisy jediného staročeského překladu. Mladší rukopisy A, B vykazují některé společné lexikální, morfologické a slovosledné změny oproti staršímu rukopisu C.¹¹

5 LEVÝ, J. *České theorie...* s. 16, 18.

6 Pro určení textových příbuzností je nejzajímavější variací (Cossar, f. 88r) *doloris calicem*, (rkp. C, 176v; T, p. 119) *plactivý chléb*.

7 Rkp. Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2881 Rec 2256, f. 87ra–88rb, 14. století. (v článku odkazujeme na edici zkratkou zahrnující jméno editora Cossara s uvedením folií rukopisu).

8 COSSAR, D. M. *The German translations of the Pseudo-Bernhardine „Epistola de cura rei familiaris“*. Göppingen: Alfred Kümmerle, 1975. s. 97–102.

9 *PL. Patrologia Latina Database on CD-ROM*, disc 5. Chadwyck-Healey. digital version 1993–1996, version 5.0b. dostupné on-line <<http://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-database-uks/litterae-ante-portas>>.

10 Rkp. Praha, NK ČR, sign. XVII E 14, f. 224v–227v; (rkp. A). Rkp. Praha, KNM, sign. IV E 6, f. 164v–169r; (rkp. B). Rkp. Brno, MZK, sign. MK 69, f. 174r–176v; (rkp. C);

11 Pseudo-Bernard z Clairvaux: [*Lišt o řádné správě hospodářství, rkp. C*] [online]. Ed. Barbora Řežníčková. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2019 [cit. 30. 8. 2019]. Ediční poznámka. <<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>.

RANĚ NOVOVĚKÉ ZPRACOVÁNÍ PAMÁTKY – POPIS TISKU

Raně novověké zpracování památky reprezentuje jeden známý tisk, doložený jediným exemplářem v neúplně dochovaném konvolutu pocházejícím asi 2. poloviny 17. století.¹² Tisk má užitkový charakter a tomu odpovídá i jeho kvalita, protože má místy porušený či chybějící text. Popis jazykové a grafické stránky je součástí ediční poznámky zmíněné edice.

KOMPOZIČNÍ ZMĚNY SPOLEČNÉ STAROČESKÉMU A RANĚ NOVOVĚKÉMU ZPRACOVÁNÍ

Signifikantní změna se nachází v rovině kompozice závěrečných kapitol. Reprezentuje-li skutečně Cossarova modelová edice latinského zpracování původnější podobu památky, pak lze toto chápat jako změnu v kompozici za účelem dosažení logičtějšího pořadí myšlenek, kdy je rada o štěstí,¹³ která má zobecňující charakter, přesunuta na samý závěr památky až za radami souvisejícími s posledními věcmi člověka.

Drobnější kompoziční změny se týkají uspořádání myšlenek v rámci jednotlivých rad, kdy je umístěna závažnější informace první v pořadí. 1. takový případ je v kapitole o vldařství (Cossar, f. 87r) „Labenti, nondum lapso facultatibus minus verecundum est abstinere quam cadere. Saepere videre, quae tua sunt, quo modo sint, magna prudentia est.“, (rkp. C, f. 174v) „Často opatrovati své věci, které jsou a kterak jsou, veliká opatrnost jest, neb menšie hanba jest sobě za času před pádem uskrovniti, nežli když by již padl.“, (tisk T, p. 103) „Často spatřovati, které a jak tvé věci jsou, jest veliká opatrnost. Menší jest hanba časně a před pádem, než teprv po pádu neb škodě nákladu uskrovniti.“¹⁴ Tato kompoziční změna se týká zvláště rad s dvojitou myšlenkovou strukturou, obsahující srovnání dvou dějů; (Cossar, f. 87r): „Recte vivit avarus in se non perdens divitias, sed aliis reservat.“, (rkp. C, f. 175r) „Právě živ jest lakomec a skupec, jiným chovajě sbožie, a sám neutracujě.“, (tisk T, p. 105n.) „Lakomec právě činí, zboží jiným chovaje a téhož pro sebe neužívaje.“ Podobně je tomu v kapitole o přáteli: (Cossar, f. 87r) „si consulis amico, non quaeras placere sibi, sed rationi.“, (rkp. C, f. 175v) „A radíš li příteli, hled' pravdě a rozumu líbiti se, a ne jinému.“, (tisk T, p. 108) „Radíš li příteli, hled' se rozumem a pravdou řídití, nikoli pak jemu se zalíbiti.“

KOMPOZIČNÍ ZMĚNY STAROČESKÉHO PRACOVÁNÍ

Staročeské zpracování hledá významové souvislosti mezi jednotlivými radami předlohy a jedna rada se tak stává odůvodněním pro radu druhou. Tato změna souvisí s amplifikační tendencí spočívající v doplňování významových vztahů mezi větami. Dochází k přeskupení rady z kapitoly o lakotě do kapitoly o čeledi, (Cossar, f. 86v) „Diebus paschalibus

12 Tisk *Epištola Bernarta Silvestra (na konci kněh svatého Bernarta položená) o pořádném hospodářství k Rajmundovi, rytíři hradu svatého Ambrože*, bez uvedení místa, tiskaře a datace. Praha, Strahovský klášter, sign. ET XIII 36, p. 101–120. Knihopis K06097; [online]. Ed. Barbora Řezníčková. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2019 [cit. 30. 8. 2019]. <<https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni>>(tisk T).

13 Úsek v modelové předloze zní (Cossar, f. 88r) „Sed dices: Si aversetur fortuna, ... et levitate expendendi cum gravitate lucrandi compensa.“

14 Podobně dochází k změně pořadí posledních vět v kapitole o nepříteli, která je jednou z textově nejméně stabilních kapitol památky: (Cossar, f. 87rn.) „Debilis inimici non est pax sed treuga ad tempus. Si te securas non cogitare inimicum que tu cogitas, periculo te exponis.“ (rkp. C, f. 175r) „A ubezpečíš li se, že by nepřítel tvůj nemyslí na to, jako ty myslíš, dáš se v nebezpečenství. Protož máš li nepřítel, zuostav jedno oko své sobě za stráž. A snad dieš: Jest nepřítel můj mdlý a chudý, nemož mi uškoditi. Věz, že mdloba nepřítel nečiní věčného pokojě, ale jedno přímířie za chvíli, to jest doníž by moci neměl tobě uškoditi.“ (tisk T, p. 107) „Ubezpečíš li se, že nepřítel na to nemyslí, nač ty, dáváš se v jisté nebezpečenství. Myslíš-li: nepřítel můj mdlý, nemůže ji ublížiti. Věz mdloubu nepřítel nebyti věčný pokoj než příměří toliko, a to na krátkou chvíli, to jest dokud nemá moci tobě uškoditi.“

abundanter, non delicate pasce familiam tuam.“, (rkp. C, f. 174v) „a svátečné dni hojně, ale vždy nerozkošně čeled krm.“ V kapitole o nepříteli je posunuta věta (rkp. C, f. 175r) „Protož máš li nepřítel, zuostav jedno oko své sobě za stráž.“ až za větu „A ubezpečíš li se, že by nepřítel tvůj nemyslí na to, jako ty myslíš, dáš se v nebezpečensvie.“ a je s ní dána do důsledkového poměru. Podobně lze vysvětlit případ, kdy je původně jistě samostatná věta (ovšem nedoložená v Cossarovi) v rukopise usouvztažněná s předcházející větou jako věta vedlejší (rkp. C, f. 174v) „Nadto pak, ktož více utrácie než mu přicházie“, zatímco v tisku zachovává samostatnou platnost (tisk T, p. 102) „Jistá škoda jest více utráceti, nežli důchod přináší.“

KOMPOZIČNÍ ZMĚNY RANĚ NOVOVĚKÉHO PRACOVÁNÍ

Tisk T dokládá další podstatnou kompoziční změnu v pořadí kapitol uprostřed památky, kdy ve snaze po zřetelnější systematizaci kapitol podle určitého kritéria soustředí k sobě kapitoly o mezilidských vztazích: o nepříteli, o příteli, o služebnících, o kejklřích, o lékařích. Tím ustupuje od středověké kompozice založené na spíše asocičních vztazích (srov. např. původní následnost kapitol: proti drahotě, o ženě, o oděvu.) Ojedinele dochází také ke změně pořadí myšlenek v rámci jedné kapitoly: (Cossar, f. 86v) „Gulositas vilis et negligentis hominis putredo est. Gulositas solliciti et diligentis hominis solatium est.“, (rkp. C, f. 174) „Lakota mrzká věc jest a netbacieho a lénieho člověka zahynutie jest, ale strážlivost a skrovnost pilného a snažného člověka utěšenie jest.“, (tisk T, p. 102) „Lakota člověka pečlivého a pracného jest potěšení, nedbalce pak a lenocha zahynutí.“

AMPLIFIKACE SPOLEČNĚ STAROČESKÉMU A RANĚ NOVOVĚKÉMU ZPRACOVÁNÍ

Amplifikace, vyskytující se v obou českých zpracováních, se týkají jak přidání dalších rad, tak explicitního doplnění průvodních okolností rad stávajících. Nové rady přináší samostatnou myšlenku, ovšem obsahově se od původních rad neodlišují a formálně opět mají gnómičskou povahu, vyznačují se užitím prézentu gnómičského či infinitivu. 1. případ (rkp. C, f. 174v) „Protož tak jiesti a píti, aby dlúho co měl jiesti.“, (tisk T, p. 105) „Pročež sluší tak jísti a píti, aby měl dlouhou co jísti.“. 2. případ (rkp. C, f. 176v) „A také donudž bratřie v jednotě a v svornosti přebývají, poctivě mohú svůj řád vésti než každý sám.“, (tisk T, p. 118) „Dokud bratří v jedné svornosti zůstávají, poctivější mohou stav svůj vésti než každý sám od sebe.“ 3. případ v závěru, který vysvětluje radu: (rkp. C, f. 176r) „neb snad počna vlásti i nechtěl by potom postúpiti. A také těžší počet s synem než s jiným a také maje sbožie v rukú, spieš se jme utracovati i mrhati.“, (tisk T, p. 116) „snad by počna panovati, nechtěl tobě zase vladařství postoupiti.“. 4. případ (C, f. 176v) „neb často bývají díelové těžcí mezi urozenými lidmi. A také donudž bratřie v jednotě a v svornosti přebývají, poctivě mohú svůj řád vésti než každý sám.“, (tisk T, p. 118) „Velmi často těžké bývá takové zvláště mezi urozenými podělení. Dokud bratří v jedné svornosti zůstávají, poctivější mohou stav svůj vésti než každý sám od sebe.“

Druhým typem amplifikace je explicitní doplnění původně jen implikovaných souvislostí. Doplnění dějové okolnosti je v případě (rkp. C, f. 176r) „aby toho neutiskna“, (tisk T, p. 116) „aby jsa od tebe utiskán“; doplnění časového určení v případě (Cossar, f. 87r) „ad tempus“, (rkp. C, f. 176r) „(na chvíli,) to jest doniž by moci neměl tobě uškoditi“, (tisk T, p. 107) „to jest, dokud nemá moci tobě uškoditi“; doplnění podmínky (rkp. C, f. 176v) „když netbáním v škodu upadnú“, (tisk T, p. 119) „když škodu z své nedbalosti dostanou“, doplnění důsledku (rkp. C, f. 176r) „neb snad počna vlásti i nechtěl by potom postúpiti“, (tisk T, p. 116) „snad by počna panovati, nechtěl tobě zase vladařství postoupiti.“

Textové amplifikace se netýkají pouze naučné složky, nýbrž také složky zábavné, za použití nových rétorických prostředků nevyskytujících se v předloze. Tak je komicky amplifikována rada o zacházení s pochlebujícím služebníkem (rkp. C, f. 175v) „Zdali mě nyníe prodati chcete, co mě chválíte? Tak pověz.“, (tisk T, p. 109) „nechceš li od nich oklamán býti, rci jim mezi oči: Mne li chcete prodati? Proč mne tedy chválíte?“

Oproti latinskému zpracování Cossarova i ve zpracování *PL* jsou v rkp. C (ovšem pouze v rkp. C a nikoli rkp. A, B) i v tisku T doplněny tematické názvy kapitol.¹⁵ Rukopis je nejdokonalejší v tom, že spojil některá témata k sobě pod jediný název kapitoly.

Nejvýznamnější amplifikační změnou je používání slovních dvojic místo původního výrazu jednoho. Taková spojení byla již v předloze, jak to dokládá edice Cossarova a *PL*, např. (*PL*, s. 651A) „tutor“, (Cossar, f. 88r) „melior et tutor“; (*PL*, s. 650B, Cossar, f. 87v) shodně uvádějí spojení „in diversitate et abundantia“. Taková spojení obsažená v předloze zjednodušuje do jediného jednoslovného ekvivalentu staročeské i raně novověké zpracování jen výjimečně: (Cossar, f. 87v) „parit et exspectat“, (rkp. C, f. 175v) „čekají“, (tisk T, p. 113) „očekává“. Amplifikace spojením synonym se v obou vernakulárních zpracováních vyskytují téměř v každé větě, takže není možné je zde vyjmenovat všechny. Jedná se o běžný překladatelský postup, protože se vyskytují případy, kde rkp. C a tisk T amplifikuje každý jinde, např. (Cossar, f. 87v) „Famulum de facili verecundantem dilige ut filium.“, (rkp. C, f. 175v) „Ale sluhu, kterýž z lehké věci a z řeči se zastydí, miluj jeho jako syna tvého.“, (tisk T, p. 109) „Služebníka, an se pro nejmenší věc zahanbí a zardí, miluj jako vlastního syna.“ Proto obecně při hledání textových příbuzností je třeba vzít v úvahu, že některá konkrétní spojení mohou být i ustáleným překladovým ekvivalentem a nemusí být dokladem pro přímý textový vztah.

Pokud jde o významový vztah mezi užitými výrazy, vyskytují se různé možnosti. Jednak se jedná o synonyma s výrazně shodným sémantickým polem, což Levý popisuje jako zdvojení výrazu, (1957, s. 30) např. (Cossar, f. 87v) „homicidium“, (tisk T, p. 110) „mord a umoření“. Dále dvě slova, která dohromady zabírají významový rozsah jednoho slova předlohy, (Levý 1957, s. 30) např. (*PL*, s. 650B) „partem“, (rkp. C, f. 176r) „stránku a kus“. Ovšem vyskytují se i další vyhraněné případy Levým nepopisované, jako je přidání interpretačního překladu, který původní metaforický ekvivalent interpretuje, např. (Cossar, f. 88r) „dispersio“, (rkp. C, f. 176v) „roztylenie neb rozeslánie“, či doplnění nového významu, např. (Cossar, f. 88r) „vinorum“, (rkp. C, f. 176r) „v ... víně a v ... krmiech“, (tisk T, p. 114) „vína i ... pokrmův“. Tento popis překladatelského postupu není zdaleka vyčerpán a zasloužil by si větší pozornost.

AMPLIFIKACE STAROČESKÉHO ZPRACOVÁNÍ

Častá, avšak drobná (málokdy větná), rozšíření textu jsou nejmarkantnější textovou změnou rukopisu. Rukopis rád vyjadřuje ten samý význam dvakrát, takže spojuje metodu překladu s metodou následného opisného vyjádření (tato změna má blízko k výše popsanému koordinačnímu spojení synonym, ale liší se hlavně syntaktickým spojením); 1. případ uvádí amplifikaci o text (rkp. C, f. 174r) „to jest prospěch i zkažení“, 2. případ (C, f. 174v) „takže puožitek nezůstává mimo utracenie“. Básnické přirovnání užitě v latině je v rukopisu vysvětleno explicitním doplněním společným znakem (tzv. *tercium comparationis*, rkp. C, f. 174v)

15 Kapitoly rkp. C.: O hospodářství, O vladařství, O jiedlu, O čeledi dělné, O lakotě, Proti drahotě, O ženě, O rúchu, O hercích, O sluhách, O stavení duomu, O prodání statku, O pití vína, O lékařství, O chování psův, O vladařství syna, A rozdielu synův.“ Kapitoly tisku T: „O správcích statku, O dobytku, O nákladu, O čeledi, O lakotě, O lakomství, O prodávání obilí, O nepříteli, O přáteli, O služebnících, O kejklřích, O lékařích, O psích, O šatstvu, O ženách, O stavení, O víně, O dluzích, O synech, O kšaftování a pořízení, O dědicích, O matce, Zavírka.“

„neb ten nikdy zisku, než spíše škodu přinese“, podobně v případě (rkp. C, f. 175r) „to jest přemožení“. Další amplifikace jsou v zájmu osvětlení původního významu rad, (rkp. C, f. 175v) „než vždy zehrání s uobů stranů budú jmieti.“, (rkp. C, f. 175r) „pro drahotu“, (rkp. C, f. 176r) „bohati“, (rkp. C, f. 176v) „neb urození“.

Amplifikace se týkají i zábavné složky, je doplněna komická rada (rkp. C, f. 175r) „Lakomec a skupec nic pravého neučiní, jediné že leč umře“, další rada je rozvedena komickým argumentem vysvětlujícím nevýhody spojené se špatnou manželkou (rkp. C, f. 175r) „neb přípláceti muší“.

Zřetel k významu se projevuje i narušením původní struktury památky, kdy zpracovatel hledá v původně samostatně formulovaných radách smyslové a syntaktické vazby. Tak dochází k usouvztažnění původních rad do logické následnosti, jedna věta se stává vysvětlením druhé věty, přičemž rukopis větné a větnečlenské vztahy explicitně vyjadřuje doplněnými spojkami. Jindy zpracovatel potřebuje přeložit jedinou latinskou větu několika větami staročeskými: 1. případ (Cossar, f. 87r) „Semper enim cogites quod inimicus sagax semper cogitat inimici vias.“, (rkp. C, f. 175r) „vždy pomni, že nepřítel tvůj pilný a chytrý jest. Vždy pomni na cesty nepřitele tvého.“, 2. případ (Cossar, f. 87v) „Facilius de malo exitu consilii redargutio sequetur quam de bono laus.“, (rkp. C, f. 175v) „Neb ze zlého konce tvé rady vinie tě. Mnoho spíše přijde pohanění, než když dobrý konec z tvé rady vynde, přijde chvála a dieka tobě.“, 3. případ (Cossar, f. 87v) „aedificandi cupiditas parit, et exspectat aedificiorum venditionem.“, (rkp. C, f. 175v) „A tak přílišné a nepotřebné žádosti stavenie co čekají? Jedno toho ustaveného prodání.“, 4. případ (Cossar, f. 88r) „Sepe quis infirmitatis servus efficitur, et servus testari non potest.“, (rkp. C, f. 176r) „Neb každý člověk v nemoci jest sluha a nesvobodný nemůž rozkázati ani umie.“

AMPLIFIKACE RANĚ NOVOVĚKÉHO ZPRACOVÁNÍ

Raně novověké zpracování ve svém titulu navíc uvádí textologickou poznámku určující autora, (tisk T, p. 101) „Epištola Bernarta Silvestra“, dále odkaz na umístění listu na konci souborného vydání listů svatého Bernarda, (tisk T, p. 101) „na konci kněh svatého Bernarta položená“.

Amplifikační změny se obecně vyskytují v menší míře než v rukopise, již se nevyskytují opisná vyjádření jednou uvedené myšlenky. Ojediněle je doplněna celá rada: (tisk T, p. 114) „Mladým lidem nedobře sluší vína košťování a rozeznání.“ Ostatní amplifikace jsou nevětné: (tisk T, p. 109) „jakožto tvou jistou škodu“, (tisk T, p. 101) „nejprve nětco veřejně“, (tisk T, p. 105) „toliko nezřízenou žádosti“, (tisk T, p. 106) „nepřítelem, ano“, (tisk T, p. 120) „jakož i obou nabývání“.

ABREVIACE SPOLEČNĚ STAROČESKÉMU I RANĚ NOVOVĚKÉMU ZPRACOVÁNÍ

V rkp. C i tisku T je shodně vynechána příliš obecně formulovaná myšlenka (kterou ostatně má jen Cossar, nikoli PL) v kapitole o nepříteli, (Cossar, f. 87r) „Habes inimicum? Caritatem habeas cum amicis.“. Dále je vynechána strukturující věta, textový orientátor (Cossar, f. 88r) „Sufficit tibi quod de te dictum est“.

ABREVIACE STAROČESKÉHO ZPRACOVÁNÍ

Rkp. C má vypuštěnu radu, která se svým významem blíží jiné užité radě (Cossar, f. 88r) „Sentis vinum, fuge consortium“, podobně i v následujícím případě (PL, s. 650C) „et venit aliquando fortuna“ a také je vypuštěna vysvětlivka, která se netýká adresáta, (Cossar, f. 88r) „ad quem eam perducant merita sue dampnabilis senectutis“.

Dále rkp. C vypouští opakující se slova, i když tím narušuje řečnické opakovací figury obsažené v předloze, (Cossar, f. 87v) „Quid est usura? Venenum patrimonii. Qui est usurarius? Legalis latro predans quod intendit.“, (rkp. C, f. 176r) „Neb lichva jest jed dědictvie a jest tajný a chytrý lotr a zloděj, jiné slibuje a mluví a jiné miení.“ Dalšími výpustkami jsou: (Cossar, f. 87v) „si lex permitteret“, (Cossar, f. 88r) „quem optabit.“ Vypuštěny jsou také neznámé realie pro českého recipienta: (Cossar, f. 87r) „Domino castri Ambrosii“.

ABREVIACE RANĚ NOVOVĚKÉHO ZPRACOVÁNÍ

Tisk vynechává počáteční větu listu, (Cossar, f. 87r) „Gratioso et felici militi Raymundo Domino castri Ambrosii, Bernhardus in senium deductus salutem“, protože jsou v ní duplikovány skutečnosti obsažené v nově doplněném titulu. Dále vypouští jednu radu o hospodářských výdajích, (Cossar, f. 87r) „Nuptie sumptuose dampnum sine honore conferunt“. Další výpustky jsou v případech: (Cossar, f. 87r) „sui homicida“, (Cossar, f. 88r) „disponis legata“.

PŘÍBUZNÉ NĚMECKÉ RUKOPISY

Textové shody našich vernakulárních zpracování byly dohledány s některými rukopisy staroněmeckých překladů z latiny. Jedná se o rkp. verzi F¹⁶ a G¹⁷. Textovým srovnáním dvou německých překladů dochází Cossar k názoru, že překladatelé těchto dvou německých verzí F a G použili vzájemně si blízké, pro nás zajímavé, latinské předlohy.¹⁸ Výzkum ukázal, že německé rukopisy mají kompoziční shodu v pořadí témat (německé rukopisy nečlení text do kapitol uvozených nadpisem) jako rukopis C a vyskytují se v nich také některé shodné amplifikační změny oproti modelové latinské předloze.¹⁹

Shody mezi porovnávanými vernakulárními verzemi českými a německými jsou i časové, vzhledem k tomu, že náš nejstarší dochovaný rukopis C je z roku 1447, protože německý rkp. q je datován 1435 a překlad verzi F vznikl před rokem 1435.²⁰ Další spojitostí může být lokalizace, protože Cossar na základě uvedení jména písaře památky následující v kodexu po zápisu *Listu* v rkp. q, které znělo „Cunradus Lymmerstörffer de Turnaw“, uvádí vazbu na naše území.²¹ Sám Cossar, který se snažil vytvořit přehled i dalších vernakulárních rukopisů památky, srovnání neprováděl a píše, že o českém zpracování památky ví, ale nedohledal ho.²²

Ze stejného textového okruhu, do kterého patřily latinské předlohy německých překladů verze F a G, patrně pocházela předloha pro české zpracování památky.

16 Rkp. r. Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz. Berlin, Mgf. 1313. Datovaný 1469.

17 Rkp. q. Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin, Mgf. 653. Datovaný 1435. Rkp. c. Vienna. Schottenstift, Cod. 209. Datovaný 1462, 1466, 1467.

18 COSSAR, D. M. *The German translations of the Pseudo-Bernhardine „Epistola de cura rei familiaris“*, s. 77.

19 Výběrově 1. shoda (německý rkp. r, f. 202v) „das da vast printt“, (rkp. C, f. 174v) „než spieše škodu přinese“, (tisk T neuvádí)

2. shoda (německý rkp. q, 390r) „was du thun wirdest“, (rkp. C, f. 175r) „co učiníš?“, (tisk T neuvádí)

3. shoda (německý rkp. r, f. 204v) „und über fluzziger speys“, (rkp. C, f. 176r) „v hojnosti krmiech“, (tisk T, p. 114) „s hojností pokrmův“

20 COSSAR, D. M. *The German translations of the Pseudo-Bernhardine „Epistola de cura rei familiaris“*, s. 76.

21 TAMTÉŽ, s. 40.

22 TAMTÉŽ, s. 331.

SHRnutí PŘEKladOVÝCH POSTUPŮ

Staročeské zpracování – jež mimochodem představuje ve své době spíše ojedinělý případ, kdy je předmětem zájmu naučná oblast hospodářství, o kterou u nás překladatelé projevují zájem až v období humanismu²³ – má velký zřetel k významu a ovšem také k souvislému a srozumitelnému projevu ve vernakulárním jazyce. Užívá zvláště amplifikace, buď jako opěsné vyjádření, nebo k rozvedení významového pole a také jako explicitní vyjádření syntaktických vztahů. Méně si hledí původní formy a stylových vlastností, protože bere menší ohled na původní podobu gnómických rad a zanedbává některé rétorické prostředky. Navíc však doplňuje nové rétorické prostředky v jiných částech textu. Na již krátkém textu se neprojevuje zkracování charakteru resumování a také v kompozici užívá méně změn. Překlad již obsahoval rysy, kterými se vyznačoval podle Levého reformačního překladu, tedy že překlad vynechává, co je vyjádřeno dvakrát, doplňuje zámlky, dokresluje vztahy mezi myšlenkami (doplnění zájmen, sloves, spojek atd.).²⁴ Množství interpretačních kompozičních a amplifikačních změn a také zanedbání některých rétorických prostředků lze vysvětlit překladatelským přístupem, který měl cíleně velký ohled na uživatele, proto překlad pokládáme za adaptační.

Raně novověké zpracování v tisku T má více kompozičních změn v rovině pořadí kapitol, amplifikace spíše jen naučného charakteru a také méně abreviací. S menším odklonem od předlohy zachovává původní rétorické figury. Z těchto důvodů bychom překlad označili za překlad věrný.

SHRnutí TEXTOLOGICKÝCH VZTAHŮ

Jak jsme konstatovali a snad dostatečně ukázali, starší i mladší zpracování mají z hlediska kompozičních, amplifikačních i abreviačních postupů textové shody ve srovnání s modelovým latinským rukopisem v Cossarově edici. Z toho vyplývá, že mezi nimi existuje bližší textový vztah. Vzhledem k výsledkům zkoumání lze říci, že staročeské zpracování ve verzích dochovaných v rkp. A, B, C není předlohou pro novočeské zpracování dochované v tisku T. Staročeské i novočeské zpracování je založeno na latinské předloze, na níž se zakládají také dochované rukopisy německých překladů skupin F, G. Uvedené závěry mohou v budoucnu napomoci dalšímu textologickému, jestliže se najdou ještě bližší textové prameny v knihovnách, což není vzhledem k poměrně malému dosavadnímu zájmu o hospodářské texty v naší provenienci vyloučeno.

23 LEVÝ, J. *České theorie...* s. 33.

24 TAMTÉŽ, s. 42.

OLD CZECH AND EARLY MODERN VERSION OF THE *EPISTOLA DE CURA REI FAMILIARIS*

Summary: The textological and translational paper examines two Czech vernacular versions of *Epistola de Cura Rei Familiaris*, which were originally written perhaps in the early 13th century by Pseudo-Bernard of Clairvaux. The Old Czech version is represented by the manuscript now deposited in Brno, Moravská zemská knihovna, signature MK 69 from 1447 and the early modern version is represented by the print Prague, Strahovská knihovna, signature ET XIII 36 from the 2nd half of the 17th century. Both versions are compared with respect to a potential Latin model in their amplifications, abbreviations and ordering of the topics and also the reasons of these changes were described. The textual correspondences were found between the two Czech versions, but each version has another method of translation: the Old Czech version has literary translation while the early modern version has faithful translation. The textual congruences also were found with some preserved German translations.

Key words: textual relations, faithful translation, Old Czech language, pseudo-Bernard of Clairvaux, guide of household management

Mgr. Barbora Řezníčková, Ph.D. (*1979)

Lingvistka a editorka Barbora Řezníčková (roz. Hanzová) vystudovala dějiny české literatury na Ostravské univerzitě a dlouhodobě působí v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze, kde se věnuje výzkumu staré češtiny, textologii, přípravě edic starších českých památek (zvláště v oblasti náboženské literatury) a také naplňování webového portálu staré češtiny *Vokabulář webový*.